

Via lucis v univerzálním jazyce světla

Autor: Světlana Machová

Abstract

Via Lucis in the Universal Language of Light. – In this paper we develop the Comenius' idea of via lucis compared to the notions of inner light in religious sources. We aim to establish the new theory of the universal language of mind based on phenomenology and cognitive linguistics studies of natural language.

Keywords: light, inner light, universal language, language of mind, via lucis

Klíčová slova: světlo, univerzální jazyk, duchovní světlo, jazyk duše, via lucis

Úvod

*Ó světlo neviditelné, dej nám zrak, který by tebe viděl!
Ó světlo věčné, osviť naše mysli stvořené k účastenství
na věčnosti, aby tobě rozuměly a tebe milovaly.*
(Komenský 1961: 144)

Jan Amos Komenský ve své knize předkládá archetypální koncepci člověka – jako bytosti světla na cestě světla. Tou cestou je via lucis. „Jemu (člověku) je vdechnut dech božského života, tj. rozumná duše, která se stala měřítkem všech věcí. Neboť ona svými vrozenými pojmy měří všechno. I samotného Boha, svůj předobraz, poznává lépe ze sebe samé než z nějaké jiné,“ říká Komenský (1961: 1.11). Naše existence je osvětlena Božím duchem a naše Já (s) Jáství je částíčkou jeho Já-su. Já je světlo a světlo je duch, naše Já sídlí v duchu. Člověk, který nachází vnitřní světlo, nachází své Jáství – své Já.

V této práci se snažíme rozvinout autorovy myšlenky pojetí a šíření světla, propojit je s koncepcemi světla v jiných religiálních zdrojích, navázat koncepci světla a univerzálního jazyka na moderní kognitivně lingvistické zkoumání přirozeného jazyka.

Člověk je spojením dvou substancí – tělesné a duchovní. Člověk není bytost hotová, nýbrž stále se tvořící a sebe překonávající (Patočka 1997: 48), a k jejímu do-konání je třeba mnohých faktorů. K výchově těla je třeba pohyb a tělesná strava, k výchově a vnitřnímu vývoji duše je třeba strava duchovní – **světlo** poznání. Kombinuje výklad svatého Písma a filosoficko-mystické úvahy, Komenský se snaží přiblížit povahu vnitřního světla, důležitost vědění na cestě světla a šíření tohoto světla pomocí univerzálního jazyka. Pomocí podobenství mezi světlem vnějším a vnitřním, na základě vědeckých poznatků o světle vnějším vytváří tak ucelený výklad o původu, pohybu, transcendenci, čistotě a divotvornosti Světla, které nám propůjčuje samotný tvůrce vesmíru – Bůh. Transcendence tohoto vnitřního světla umožňuje člověku proniknout neproniknutelné a poznat pravdu vysvobozující z labyrintů světa.

Pro nikoho z nás není pochyb, že světlo je jedním ze základů existování života na Zemi, ale málokterý člověk ví, že vnitřní, duchovní neviditelné světlo je pro nás mnohem důležitější podmínkou existence. Právě toto světlo determinuje formu vývoje od nebytí k bytí. Světlo, jsouc duchovní povahy, je tedy předurčeno světem, který je nepoznatelný smyslům, světem, kterému Jan Patočka říká *ideový a pravzorový* (Patočka 1997: 113). Z emanace myslí jakožto nejčistšího odrazu božské podstaty člověka vzniká potřeba šířit myšlenky pravdy jako osvětu přinášející procitnutí po dlouhém spánku temnot. Pansofia (všeobecná moudrost) má podle Patočky dvojí základ: *světlo naší mysli, řeči – základ subjektivní, antropocentrický a první jsoucno či první mysl, jsoucno nekonečné, jeho vnitřní činnost, sklad a tvorbu, jehož je světlo naší mysli.*

Lidský jazyk se stává zrcadlem, průvodcem bytí. Slovo je klíčem k chápání bytí jsoucna, skrze něj „lze **nahlédnout** do těch **nejhlubších** a **nejvyšších** sfér i do celé mnohotvárnosti světa“ (Humboldt 2000: 22). Nejjednodušší způsob, jak postihnout význam slova, je přistoupit na to, že jazyk je apriorně pravdivý – tj. na **doslovné** chápání některých pojmů odrážejících život mysli. Petr Vopěnka ve své knize *Meditace o základech vědy* napsal: „Některé poukazy jsou natolik skryté v hlubinách, že si jich vůbec nemusím být nikdy vědom – a přesto se mé myšlení po nich ubírá, neboť jsou uloženy v mém nevědomí... Tak je tomu například s českým názvem „svět“, který v sobě nese, a to velmi zřetelně, prapůvodní poukaz světa na **světlo**.“ (Vopěnka 2001: 15)

„Bůh, když byla (Země) stvořena, osel ji semeny všemožného poznání. Tato semena nazýváme vrozenými **pojmy** a ohníčky přírody nebo také troudem přirozeného světla.“ (Komenský 1961: 54) Ačkoliv naplnění *univerzálního cíle* – nápravy všech lidských věcí, vnímání vnějšího světa a vytváření odpovídajících pojmů je antropologicky a kulturně podmíněno, Komenského *obecné pojmy* prozrazují svůj původ v mnohem hlubším vhledu. Toto univerzální vnímání a Vidění světa je nám propůjčeno Bohem a není pochyb, že tvoří základ pro univerzální jazyk, ztracený při babylonském zmatení jazyků, který se snaží nalézt Komenský, jako Böhmeho „pokus o návrat k poměrům rajským“, říká Patočka (1997: 218).

Člověk je nadán šesti smysly nejen proto, aby vnímal svět okolo, ale aby nazíral bytí a svět pomocí světla (Patočka 1997: 294). Podle Komenského vnější nazírání vyžaduje tři komponent: *oka, předmětu, světla*. „**Vnitřní nazírání** má rovněž 1) vnitřní oko, mysl, rozum, 2) předmět – veškerenstvo, 3) světlo, pozornost.“ (Patočka 1997: 294) Myšlenkový rozbor se rovná pro-**svícení**, vy-světlení objektu. Říkáme: „Můžu ti to vysvětlit? Můžu ti to vysvětlit pomocí *univerzálního jazyka – jazyka duše?*“

Jazyk sídlí v duchu (Humboldt 2000: 22) a je darem ducha. Jakým jazykem mluvil Bůh k člověku, jakým jazykem pronesl slova „Budiž světlo“? Mohlo by znovu nalezení tohoto „univerzálního“ jazyka znamenat překonání babylonského prokletí? Budeme moci toto *univerzální světlo duší* jednou zažehnuté postupně sdělovat všem národům?

Vnitřní světlo jazyka

Člověk je malý vesmír. Jako vnější svět je vybaven světlem, tak člověk je vybaven svým *vnitřním světlem* (vnitřní žárovkou – pozn. aut.) patřícím k darům ducha, říká Komenský. Koncepce vnitřního světla je natolik archetypální (i když bohužel zanedbávaná

moderním školstvím a vědou) záležitost, že se vyskytuje téměř v každém náboženském či mystickém textu a hlavně v přirozeném jazyce všech kultur.

Tato koncepce je pro přirozený jazyk **univerzální**. Víme, že abychom naplnili předpoklady osnova všeobecné lidské moudrosti – *pansofie*, potřebujeme objevit a vychovat pansofický jas ve své duši. Ale právě největší překážkou pro šíření tohoto jasu je, podle Komenského, rozmanitost jazyků. „Ó jak blažení by byli lidé, kdyby chápali, že všechno, co je může učinit blaženými, je v nich, a uměli toho užívat k dosažení daných cílů, je v nás.“ (Komenský 1961: 14) Vyšší školy přírodní (fyzika, metafyzika a hyperfyzika jazyka) pomáhají nám odhalit v nás vtištěný obraz boží, „vymalovaný psanými znaky vrozených pojmů, instinktů a schopností.“ (Komenský 1961: 14) Hyperfyzika je školou nejvyšší, jak rozjasňuje Komenský, je v ní zahrnuto to, „co žádné oko nevidělo, ani ucho neslyšelo,“ jsou to **pojmy** a **ideje**, které „sám Bůh zjevuje svým duchem“ (Komenský 1961: 14) – vlité světlo moudrosti.

Komenský, jak víme, rozděluje světlo na *vnější* a *vnitřní*. Vnitřní světlo je světlem rozumu o třech stupních – rozum, vůle a cit. Světlo rozumu je rozumová znalost věcí – moudrost, kde člověk vnímá pravdu, uvažuje o vnitřních vztazích a „příjemně zaměstnává ducha“ (Komenský 1961: 51). Tma, ze které pochází neznalost věcí, u Komenského koreluje s „malátností a tupostí myslí“. V přirozeném jazyce také nacházíme charakteristiky osvětleného ducha: je to *bystrost* rozumu, jeho *ostrost*. K darům transcendence dále patří jeho duchovní *pronikavost* a *prozíravost*. Všechny tyto pojmy popisují skutečné vlastnosti ducha pocházející z čistého poznání, kterého je schopná jediná a nejvyšší bytost – Bůh.

Nazírání rozumového nástroje – ducha – se uskutečňuje pomocí myšlení („myslivosti“ ducha).¹ Duše lidská obrací se v sobě kruhovitým pohybem, tj. je schopna reflexe o sobě samé, aktu sebevědomí, v němž je její nekonečná síla a věčnost, schopnost reflexe a sebereflexe – tj. zrcadlení, říká Patočka (1997).

Druhý stupeň vnitřního světla, podle Komenského, je ve vůli. „Tma protikladná tomuto světlu je nečistota myslí“ vedoucí k duchovní slepotě. Zde je důležitý detail. Ne všichni lidé prahnoucí po samoučelném osvětlení tuší, že samotné osvětlení je k ničemu bez vnitřní čistoty. Pokud si představíme dvě sklenice vody, jednu s kalnou vodou a druhou s čistou, a do každé z nich kápneme kapku bledě modré barvy, ta kalná sklenice to ani „nezaregistruje“ (Ulanová in Moore 1998). Nejde přehlédnout roli čistoty srdce a duchovního očišťování se na cestě šíření světla, které již dávno patří k úkonům věřících. Všechny tyto úkony by měly být zahrnuty v osvětě mající za účel šíření světla. Tyto tradice mají hluboký smysl a jsou podmínkami k získání a udržení vnitřního světla. Mezi očišťovací metody patří:

1) odpuštění zla spáchaného jinými, jelikož držení zla má destruktivní účinek na duši, a konání dobra, 2) modlitba k Bohu (zahrnuje proces *vlití* světla), 3) pokání ze svých hříchů s úmyslem to již nikdy nečinit, a samozřejmě půst, 4) půst, který očišťuje a zprůhledňuje duši pro Boha, pro naše do konání – dotvoření.

Ovšem bez vnitřní čistoty není možné ani jasné myšlení – již zmíněný první stupeň vnitřního. Jako čisté zrcadlo odráží světlo velmi dobře, nečisté zašpiněné zrcadlo je schopné

¹ Pozn. aut.: Myslivost myslí, od slova myslivec, také lexém promyslet koreluje s ruským lexémem *промышлять* tzn. opatřovat si živobytí, chytat něco, lovit; např. ulovit, pochytit (vhodné) slovo.

reflexe velmi pramálo, proto k uchování schopnosti sebereflexe je důležité zachovávat duši čistou, provádět duševní hygienu – očistu duše. Nakonec, bezpochyby, naše celková vnímavost, empatie (schopnost „číst“ lidi) a jasnost myšlení se přímo odvíjí od vnitřní čistoty.

Podle jazykového obrazu „zření“ sebe a ostatních není možné bez čistého ducha.

„Člověk **čistý** má na zřeteli věci **nebeské**, člověk **vášnivý** se oddává **démonům** a **nevědomý** člověk **uctívá** temné **duchy** a běsy.“ (BG 17:4)² „**Zářivá** a **bezúhonná Čistota** už sama sebou váže lidského tvora ke **štěstí** a **vědění**.“ (BG 14:6) „Proniká-li každou **branou** těla **světlo poznání**, tu věz, (...) že **Čistota** má vládu nad takovým obydlím!“ (BG 14:11) „Z **Čistoty** vykvétá **moudrost**, (...) kdežto **zmatek**, sebeklam a tupost jsou trojím plodem **temné nevědomosti**.“ (BG 14:17)

„Světlo vychází spravedlivému a veselí lidem upřímného srdce.“ (Ž 97,11) Každý významný člověk byl (nebo je) zároveň **zářivá osobnost**. Písmo také považuje **osvícení** či **zářivost** za ideální stav ducha.

„**Svíce** těla jest oko. Když by tedy oko tvé sprostné bylo, i tělo tvé všecko bude **světlo**; a pakliť bude nešlechtné, i tělo tvé **tmavé** bude. Viziž tedy, aby **světlo**, kteréž jest v tobě, nebylo **tmou**. Pakli celé tělo tvé světlo bude, nemaje žádné částky **tmavé**, budeť všecko tak **světlo**, že tě jako **svíce** bleskem **osvítí**.“ (L 11,34–36)

„V ten den (soudný den) budou jedny tváře **zářící** (lit with light)³ a jiné tváře v ten den budou **sinalé, tušící**, že dovrší se na nich trest páteř lámající.“ (Korán 75:22) Zdá se, že je zde vnitřní **světlo** prozařující tvář popsáno jako rozhodující znamení soudného dne, kritérium rozdělovací lidi do dvou destinací: věčného trestu nebo věčného a šťastného bytí.

Třetí stupeň vnitřního světla je ve svědomí neboli citu, „tomuto světlu protikladnou tmou je sklíčenost mysli, která je si vědoma nepravosti a špatnosti. Tato sklíčenost je předehtou věčné tmy pekel,“ říká Komenský. S-vědomí je úkon sebe-nazírání, sebe vědomí – nahlédnutí do své duše. Hledání pansofického jazyka jako prostředku obecného světla je zároveň otázkou správného chápání existujících bytostných rovin jazyka.

Jazyk nám nabízí poměrně propracovanou představu o způsobech nabytí světla skrze **osvícení** ducha a mysli – produktu *mysli-vosti* ducha – nositele světla. Tato *myslivost* prahne po **pochopení** sama sebe, *pro-jasnění* své existence. Naše rozumová spokojenost se přímo odvíjí od toho, je, či není nám něco *jasné* – **osvětlené**. Světlo jako projev transcendentna je úzce spjato se **slovem** obsahujícím v sobě vnitřní světlo. Slovem *vysvětlujeme, objasňujeme, prolíváme na něco světlo, se-tká-váme se s ostatními*. Například v angličtině *prolít světlo, vysvětlit je pour the light, elucidate* nebo v ruštině výrazy *prolít svět, objasnit*. Slovem *vyjevujeme, vy-jadřujeme*, ve slově, jako rostlina z vody, bytí vzkvétá.

² Zde i dále je BG zkr. pro *Bhagavatgíta*. Citáty svatých textů různých religii zde i dále v textu jsou v souladu s konvencemi uváděny ve zkratkách hned vedle citace. Zkratky biblických knih jsou upraveny podle systému Českého ekumenického překladu.

³ Anglický překlad koránu. Dosl.: Naplněné světlem, pozn. aut.

Univerzální jazyk Ducha

Komenský ve *Via lucis* používá hlubokého mystického jazyka. Univerzální jazyk podle něj by měl být právě potravou pro plamen tohoto světla (nejčistším olejem), přirovnává ho k oční masti, která by se mohla aplikovat na *zrak ducha*, olej, který očistí náš zrak a zbystří mysl pro lepší pronikání do povahy věci. Zásadním v tomto problému podle našeho zkoumání je, že vynalézat nový univerzální jazyk nemusíme, stačí použít stávajících univerzálních struktur – *jazyka duše*, který je všem jazykům společný. Tedy po důkladném výzkumu zabývajícím se srovnáváním jazyků lze tvrdit, že tyto duchovní (univerzální) pojmy jsou totožné.

Komenský uvádí, že tyto pojmy jsou naší duši „vrozené“, duše je poznává a rozpomíná, tedy myslí pomocí *očí ducha*. Avšak nebylo tomu tak od začátku. Zatímco pro nás od zmatení jazyků jsou tyto pojmy vrozené proto, abychom se dorozuměli. V koránu nacházíme zajímavé svědectví o původu duševního univerzálního jazyka. „A naučil (Bůh) Adama **jména** všechna, potom je předvedl andělům a řekl: ‚Sdělte mi **jména** těchto, jste-li pravdomluvní!‘ Andělé odpověděli, že mají vědění jen o tom, čemu byli naučeni. A pravil Bůh: ‚Adame, sděl jim jména toho všeho!‘ a poté, co Adam ta jména sdělil, se Bůh ptá: ‚Neřekl jsem vám, že znám **nepoznatelné** na nebesích i na zemi a že znám dobře i to, co najevo dáváte, i to, co **skrýváte?**“ (Korán 2:31,33)

Tyto verše naznačují zajímavou skutečnost. Pokud víme, tak jak je napsáno, že Bůh sdělil Adamovi „jména“ popisující „nepoznatelné“ a to, co je „skryté“, pak z toho vyplývá, že lidský jazyk odjakživa obsahoval pravdivý popis i TOHO, co **nevidíme**, „nedáváme najevo“, co můžeme pouze **zřít** samotným **bytím** (*očíma ducha*). Tedy zřejmě Bůh mu sdělil pojmy popisující skryté neviditelné bytí, niternou skutečnost.

Zde je důležité podotknout, že zatímco pojmy popisující vnější věci mají různou motivaci jako například slovo *kopf* – hlava (v němčině) vzniklé na základě podoby se zelím a slova *head* v angličtině, které má podobnou motivaci jako čeština, nebo jako *golova* (hlavní) v ruštině, *univerzální pojmy* jazyka duše (bytí) naopak vykazují **stejnou** konceptualitu ve všech jazycích (viz také Machová 2010). George Lakoff, profesor kognitivní lingvistiky na univerzitě v Berkeley upozorňuje na to, že tyto pojmy – v kognitivní lingvistice známé jako esenciální metafory –, lze nalézt nejen v indoevropském jazykovém pásmu, ale i v tak odlišných jazykových strukturách, jako je například ta japonská. Ve své knize uvádí příklady sesbírané japonským profesorem lingvistiky Yukio Hirosem.

Jak dodává Lakoff, metaforický systém vnitřního života je prozkoumán zatím ve velmi malé míře, ale tento výzkum je nutný, abychom mohli zpracovat nějakou závažnou empiricky podloženou tezi o tom, zda je možné se domnívat, že zkušenosti vnitřního života (života ducha – pozn. aut.) jsou ve všech jazycích univerzální (Lakoff & Johnson 1999: 284) a tvoří skrytý univerzální jazyk. Tudíž jazyk světla je jazyk duše a ten my chceme znovu nalézt. Zde uvedeme několik příkladů. Například japonská věta (Lakoff & Johnson 1999: 285):

„**Zibun-no kara-kara de-te, zibun-o youku mitume-ru koto-ga taisetū da.**“

Doslova: „To get out of self shell and stare at self well is important.“

Překlad: „**Dostat se ven ze své skořápky a podívat (zírat) se na sebe dobře je důležité.**“

Ruština má pro tento výraz podobný ekvivalent: „Посмотри на себя со стороны.“

Dosl.: „Podívej se na sebe ze strany.“

„**Kare-wa ki-ga titule-i-ru.**“

Doslova: „He has his spirits disperse.“

Překlad: „Jeho duchové jsou roztržiti.“

Ru: „Он какой-то рассеянный.“

Slovo jako „rentgenové záření“ svým světlem *rozpouští*, *proniká* a transcenduje bytí, *rozjímá* mraky temnot pokrývajících rozum. Jako tělesné oči potřebují světlo slunce, tak i **zrak bytí** potřebuje *vnitřní světlo – světlo rozumu*. Světlo je spojeno v nekonečnu. Je tím, co je v nás nestvořeného, původního, dokonalého, je zdrojem Poznání. „**Světlo** duše dám těm, kdo chápe moje slova,“ říkala svatá Hildegarda. Protože „slávou boží je skrývat tajemství věci, slávou králů je zkoumat skryté věci“, cituje Komenský (Př 25,2 in Komenský 1961: 19). Pochopení slova je tedy zároveň uchopením světla, jako by slova byla tím nosičem světla.

Pro nalezení univerzálních pojmů popisujících vnitřní život člověka je nutné konceptualizovat metafory podle oboru jejich vyjádření. „Tak pravda se vštěpuje v mysl buď proto, že sama je větší pravdou, jako jsou obecné pojmy, nebo proto, že se častěji naskytuje smyslům jako jejich zkušenost.“ (Komenský 1961: 60) Vzniku teorie konceptuálních metaforických schémat vděčíme, jak už jsem se zmínila, z větší části Lakoffovi a Johnsonovi, u nás známých jako autorů díla *Metafory, s kterými žijeme*. V úvodu o metaforách Lakoff říká: „Pojmy, kterými se řídí naše myšlení, nejsou pouze věcí intelektu. **Pojmy** nám strukturují všechno, co vnímáme, jak se pohybujeme ve světě a jaké vztahy si vytváříme k ostatním lidem.“ (Lakoff & Johnson 2002: 15)

Metaforičnost myšlení podle Lakoffa je v myšlení strukturována podle konceptuálních schémat. Konceptuální schémata – jsou mentální vzorce, které jsou dány běžné zkušenosti člověka, jeho orientaci v prostoru (Vaňkova a kol 2005: 105). Sem, podle Ireny Vaňkové, například patří schémata odrážející klíčové zkušenosti, např. schéma *kontejner*, nebo česky *nádoba* (jednou z takto typicky konceptualizovaných *nádob* je pojetí lidské duše); *šťastný člověk je nahoře, vznešený, nešťastný je dole, šťastný člověk září, nešťastný ne temný – zamračený, z-matený – s-mutný (nezáří)*.

Komenský uvádí čtyři potřeby cesty univerzálního světla: univerzální knihy (pansofie, panhistorie a pandogmatie), univerzální školy, univerzální sbor učených mužů a univerzální jazyk. Chybí nám jen společný jazyk, jímž bychom se dorozuměli, říká Komenský. Tímto jazykem by měl být *jazyk světla*, jazyk, kterým si budeme moci promluvit do duše, kterému porozumí a který pochopí každý jen trochu osvětlený člověk.

Závěr

Univerzální koncept světla bytí je zabudován a spolehlivě ukryt v pojmech, kterými promlouvá duše. Do dnešní doby si málokdo uvědomuje, že vnitřní život – život ducha lze nahlédnout právě v těchto výrazech přirozeného jazyka. Pro mysl zasaženou *mlhou* je obtížné nazřít ideji o světle duše. Je nesnadné pro ni pochopit, že navracení mysli k jasu je pro nás otázkou života a smrti. Abychom byli schopni šíření světla, je důležité si uvědomit několik podstatných pravidel vnitřního bytí a interakce světla. „Zkoumejme tedy, zda z poznáných cest tohoto vnějšího světla a z porovnání jich s cestami vnitřního světla lze vypátrat základy

toho, oč usilujeme,“ napovídá Komenský (1961: 56). Naším úkolem na cestě světla je být odrazem Božím, zrcadlem (to znamená čistým „zrcadlem“, s čistou duší), stvořeným k odrazu a šíření světla. Toto je podle Komenského nejúčinnějším lékem na „tmu lidských zmatků“.

Edenský jazyk nezmizel, ale zůstává hluboko ukrytý v našich duších. Stále jím mluvíme, aniž bychom si to uvědomovali, stále jsme schopní vnést (vlít) světlo porozumění do duše jiného, nebo jak říkají v ruské kultuře: „Pogovorit' po dušam.“⁴ Edenský univerzální jazyk byl a stále je odrazem univerzálního ducha a proniká do jeho hlubin – základů bytí – Logu.

⁴ Tento výraz v ruské kultuře podle Karaulovova Asociativního experimentu se nejčastěji (150 odpovědí z 1000) asociuje s výrazem *popovídat si* a doslova znamená „dialog duší“.

SEZNAM LITERATURY

HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH, 1996. ISBN 80-86005-12-7.

HEIDEGGER, Martin. Zrození uměleckého díla. *Orientace*, 1968, roč. 3, č. 1, 2, 3.

HUMBOLDT, Wilhelm. *O rozmanitosti stavby lidských jazyků a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Bratislava: Veda, 2000. ISBN 80-224-0607-4.

MACHOVÁ, Světlana & KLECKOVÁ, Jana. Are we Waves or are we Particles? A New Insight into Deep Semantics in Natural Language Processing. *Proceedings of the 2010 6th IEEE International Conference on Natural Language Processing and Knowledge Engineering*. Beijing, China, 2010, pp. 351–354. ISBN 978-4244-6897-3.

MOORE, Robert. *C. G. Jung a křesťanská spiritualita: sborník reflexí teologů, psychologů a religionistů*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-195-9.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských. 2. díl*. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0228-9.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Via lucis*. Praha: SPN, 1961.

LAKOFF, George & JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2002. ISBN 80-7294-071-6.

LAKOFF, George & JOHNSON, Mark. *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books, 1999. ISBN 0-465-05673-3.

MACHOVÁ, Světlana. *K metafyzickým otázkám jazyka*. Diplomová práce FF ZČU, 2009.

PATOČKA, Jan. *Komeniologické studie 1*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-52.

VAŇKOVÁ, Irena a kol. *Co na srdci to na jazyku*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3.

VOPĚNKA, Petr. *Meditace o základech vědy*. Brno: Práh, 2001. ISBN 80-7252-044-X.

Náboženské texty, dostupné elektronicky:

BHAGAVATGÍTA, dostupné z WWW: <<http://osviceni.unas.cz/texty/bhagavadgita.html>>.

BIBLE, dostupné z WWW: <<http://www.biblenet.cz>>.

KORÁN, dostupné z WWW: <<http://www.islamweb.cz>>.

(Mgr. Světlana Machová je interní doktorandkou oboru Filosofie na UK PedF v Praze.)